

НАПРЯМ 1. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА КРАЇН БЛИЗЬКОГО І СЕРЕДНЬОГО СХОДУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-1>

Білокопитова Н. І.

*кандидат філософських наук,
докторантка кафедри філософії, публічного управління
та соціальної роботи
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Ель Гусаб К.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА СУТНІСТЬ ТЮРКСЬКОГО СУФІЗМУ

Актуальність вивчення історико-філософської сутності тюркського суфізму значною мірою зумовлена, по-перше, історичною та географічною близькістю між Україною та тюркським світом, по-друге, фундаментальним прагненням – до пошуку детермінант, які могли б слугувати універсальним базисом для всього людського знання, та обґрунтуванню такої теорії істини, яка б складала основу концептуального знання щодо людського існування. По-третє, діалектикою дуального протиріччя «раціонального-ірраціонального», що має відображення у добу тотальної цифровізації та прогресу технократичної парадигматики. Світ не може бути суто раціональним, пошук його універсальних закономірностей постійно співіснує з духовними цінностями ментальних кодів людини. А це вже світ «ірраціонального», позанаукового знання. Ще можна додати, що 2021 рік був оголошений ЮНЕСКО «Роком пам'яті Хаджі Бекташ-и Велі» до 750-річниці його смерті, бо цінності, що започатковані на основі любові, миру та толерантності які він поширював, простягаються від локального до загальнолюдського.

На питання, чому суфізм, незважаючи на заборони та гоніння, набув такого широкого поширення від Індонезії на Тихому океані до Марокко на Атлантичному океані, суфії доводять, як і чому ідея вдосконалення може бути прийнята будь-яким суспільством, незалежно від його номінального та соціального устрою.

В історії виникнення та розвитку суфізму в Центральній Азії особлива роль належить двом відомим постатям ісламського світу середньовіччя – *Ходжі Ахмеду Яссаві* (помер у 1166 р.) та Абд аль-Халіку аль-Гіждувані (помер у 1220 р.). Дж. Трімінгем (Trimingham, 1971) [1] зазначав, що багато знаменитих суфіїв ведуть від Юсуфа Хамадані свою генеалогію, але дві основні лінії, зокрема, сягають двох його заступників (араб. *خليفة* – *халіфе*) (найкращих учнів-помічників) – перська до Абд аль-Халіка аль-Гіждувані, а тюркська до Ахмеда аль-Яссаві. Ахмед аль-Яссаві вважається *прабатьком всіх тюркських суфіїв*, і від нього веде походження *Хаджі Бекташ* [5].

Погляди Ахмеда бін Ібрахіма бін Алі з Яссі (місто, пізніше отримало назву Туркестан, сучасний Казахстан) сформувалися на основі вчення Юсуфа аль-Хамадані. Вчення *Яссавія* має багато релігійних, соціальних та культурних відгалужень. Вчення Яссаві відіграло важливу роль в *ісламізації тюркських племен*, у впровадженні ісламу в середу тюрків-кочівників. Вірші Ахмеда та його послідовників-дервішів, таких як Юнус Емре (пом. бл. 740/1339) сприяли розвитку віршування також і в персько-тюркських мовах.

Вплив культури *Хазрат-і Туркестан*, як називали Ахмеда, видно хоча б і того, з якою готовністю Темур спорудив на Сирдар'ї двокупольну будову (закінчено в 801/1398), один із куполів якого знаходився над могилою Ахмеда, а інший – над мечеттю. *Яссавія* був тарикатом мандрівних дервішів, зв'язок яких з Ахмедом аль-Яссаві приписували їм духовних предків безпосередньо тюркського походження. До наших часів дійшла його книга віршів «*Дівані хікмет*» (збірка мудрості), яка є й нині як би поетичним керівництвом для *досягнення людської досконалості*.

Одним із перших джерел, у якому згадується ім'я Хаджі Бекташа Велі, є робота під назвою «*Менакібу'л-Кудсіє фі Менасібу'л-Унсійє*» [3]. Хоча існують різні перекази про життя та смерть вчителя секти Бекташі, у творі під назвою *Velayetname / Menakirname*, написаному учнем Хаджі Бекташа Велі, зазначалось, що він був із Хорасану, його батьком був Сейїт Ібрагім Сані його мати була Хатем Хатун [6]. Також записано, що він народився в 645 році за хіджрою і помер у Сулука-Карахойюк в Анатолії в 737 році за хіджрою, під час правління османського султана Орхана Газі [1, с.6]. Власне кажучи, село

Карахойюк пізніше згадувалося разом із Хаджі Бекташ Велі та отримало назву Хаджибекташ [1, с.7].

У науковому середовищі відомі 17 рукописів «Макалят» Хаджі Бекташа. Найдавніша з них датована 713 р.х. (1313). Ім'я переписувача Факіх ібн Хасан. Цей рукопис знаходиться в бібліотеці Сулейманіє в Стамбулі під шифром "Denizli 393/4". Вона виконана арабським почерком насх. У бібліотеці Сулейманіє зберігаються ще п'ять рукописів «Макалят» [4].

«Макалят» це невелика книга-посібник містичного змісту; вона звернена до учнів, що вступають на шлях суфійського служіння. У «Макалят» викладаються теоретичні основи суфізму: йдеться про чотири брами пізнання – про *шаріат*, *тарікат*, *марифат* і *хакікат*; про душевні метаморфози адептів; про самітників, посвячених і ашків («закоханих»); про культ людини; про вшанування Алі та 12 імамів тощо. Ці 4 категорії є найуспішнішим підходом (чотири брами – dört kapı), з яким людина досягає найвищого рівня. Кожен рівень досягається за 10 кроків – зобов'язань, всього сорок (сорок «стоянок» – kırk makam, у даному контексті *макам* мається на увазі «стоянка» душі на шляху пізнання істини, а не літературний жанр арабо-мусульманського середньовіччя).

Коли турки увійшли в ісламське культурне середовище, після 9 століття в новому культурному колі існувало багато легенд про життя та чудеса важливих релігійних діячів, які виявляли героїзм у війнах проти немусульман. Було встановлено, що ці розповіді іноді несуть сліди старої епічної традиції, як це видно в оповіданнях Деде Коркута. Наративи, які сформовані навколо історичних і релігійних діячів, які виявили героїзм у війнах, таких як Сатук Бугра Хан, Еба Муслім, Батгал Газі, Данішменд Газі, Сарі Салтук, є легендами з епічним характером. Легенди навколо життя таких діячів, як Ахмед Ясаві, Мевлана, Хаджі Бекташ Велі та Юнус Емре, які виділяються своїми *релігійними та містичними характеристиками*, а не героїзмом, і зосереджені на своїх *чудесах* і перевагах, також цікаві з точки зору кількості і якості таких робіт [2].

Виникнення суфізму в надрах ісламу безпосередньо було пов'язано з соціально-економічними і політичними умовами на той час. У цих умовах суфізм був зручною формою для вторгнення опозиційних, для панівної мусульманської ідеології, думок. Разом з тим суфізм був не тільки формою прикриття. У цей час ряд суфійських мислителів піднімали голос протесту проти несправедливості, проповідували ідеї гуманізму. Суфізм був продуктом елітарної свідомості і водночас народною релігією. Соціальною базою суфізму в здебільшого були міські ремісники. Суфізм є дуже різноманітний релігійно-ідеологічний

перебіг, поширений практично у всіх країнах мусульманського Сходу, в тому числі і в Центральній Азії. *Пантеїзм* суфіїв мав прогресивне значення для своєї епохи, бо цей напрям суфізму відкрив шлях для розвитку філософії та природничих знань. У суфізмі поєднуються теологія та філософія, особливо у розумінні абсолютної істини природи та людини. Філософський аспект містичного розуміння Істини є настільки складний, що поки не вдалося розробити єдину схему пізнавальної концепції суфізму.

Література:

1. Ahmed Sırrı Baba. Er-Risaletü'l-Ahmediyye fi Tarihi't-Tarikati'l-Aliyyeti'l-Bektaşiiyye. Beyrut, Matbaati'ş-Şark, 1939.
2. Çıblak Coşkun, N. Miracles in Alevi-Bektashi Belief. *Journal of Alevism-Bektashism Studies*. 22, 2020, 25–58. DOI: <https://doi.org/10.24082/2020.abked.294>
3. Elvan Çelebi. (Tarihsiz). Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menasıbu'l-Ünsiyye, Mevlana Müzesi Yazmaları No 4937. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/menakibu-l-kudsiyye-menakibu-l-kudsiyye-fi-menasibi-l-ünsiyye-elvan>
4. Makalat. Hünkar Haçi Bektaş-i Veli. Ankara, 2007. S.23 <https://www.ussakiorder.com/uploads/5/8/1/7/58178045/23437637-makalat-haci-bekta%C3%85%C5%BEi-vel%C3%84%C2%B0.pdf>
5. Trimmingham, J. Spencer. The Sufi Orders in Islam, Oxford at the clarendon press, 1971, 334 p. <https://archive.org/details/160961366SufiOrdersInIslam/page/n5/mode/2up>
6. Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli. Hazırlayan Abdülbakı Gölpınarlı, İstanbul, Nurgök matbaası. 1958, 200 p. <https://www.profdrosmanegri.com/wp-content/uploads/2021/02/Haci-Bektas%CC%A7-Veli-Velayetnamesi.pdf>